

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної педагогіки та спеціальної психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з
особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти

Виконала студентка групи СОм-2(2)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Шевченко Юлія Михайлівна
Керівник: Нечипоренко В. В.
Рецензент: Журавльова Л. С.
Нормоконтроль _____ Микита ПАНОВ

Запоріжжя
2021 р.

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 84 с., 15 табл., 2 рис., 81 джерело, 2 додатки.

Об'єкт дослідження – толерантне ставлення до дітей із особливими освітніми потребами як соціокультурне явище.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності програми формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти.

Відповідно до представленої мети та завдань дослідження нами було застосовано методи: теоретичні методи (аналіз наукової літератури, синтез отриманих даних, порівняння результатів досліджень, узагальнення існуючої інформації щодо формування толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми потребами); емпіричні (анкетування, тестування, бесіди, педагогічний експеримент).

Процес оновлення освіти у початковій школі передбачає урахування сучасних умов та потреб суспільства. Завдяки руху інклюзивної освіти в Україні на сьогодні для дітей із особливими освітніми потребами створюються нові можливості, що мають забезпечити ефективний освітній процес, зокрема, удосконалити принципи, форми і методи навчання. Але у освітньому процесі початкової школи слід приділити увагу не лише для здобуття певних компетентностей, але й врахувати необхідність формування у молодших школярів толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами, що у майбутньому стане важливим для розбудови інклюзивного суспільства в цілому.

УЧНІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ, ТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ, ДІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА.

ВСТУП

Процес оновлення освіти у початковій школі передбачає урахування сучасних умов та потреб суспільства. Законодавство України щодо освітньої діяльності, зокрема, Закони «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» та інші документи спрямовують вчителів початкової школи на осмислення освітнього процесу та використання новітніх методик виховання і розвитку молодших школярів, враховуючи нові умови інклюзивної освіти.

Аналіз нормативних документів, сучасної психолого-педагогічної літератури з питань виховання толерантності, її формування у молодших школярів надав змогу розкрити такі тенденції: зміна уявлень про інклюзивну освіту, її цілі у масовій школі; орієнтація освітнього процесу на виховання у молодших школярів толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами тощо. Це сприяє переосмисленню багатьох процесів, що проваджуються у сучасній початковій школі, зокрема, мети та змісту формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами, пошук форм і методів, які були б більш сприятливими для даного процесу. Завдяки руху інклюзивної освіти в Україні на сьогодні для дітей із особливими освітніми потребами створюються нові можливості, що мають забезпечити ефективний освітній процес, зокрема, удосконалити принципи, форми і методи навчання. Але, як на нашу думку, у освітньому процесі початкової школи слід приділити увагу не лише для здобуття певних компетентностей, але й врахувати необхідність формування у молодших школярів толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами, що у майбутньому стане важливим для розбудови інклюзивного суспільства в цілому.

Теорія виховання у освітньому процесі, зокрема, процеси формування толерантного ставлення до іншої людини розроблена у роботах І. Беха, С. Бєлих, О. Вознюк, Т. Гурової, В. Нечипоренко та ін. Проблему формування толерантності в закладах освіти порушено у працях О. Гриви, Г. Косаревої, В. Ляпунової, В. Манько та ін. Специфіку формування толерантності особистості розкрито в роботах Ю. Іщенко, О. Швачко та ін. Та попри наявності наукових робіт, присвячених питанням формування толерантності, дану проблему недостатньо висвітлено у учнів початкової школи на сучасному етапі розвитку інклюзивного суспільства.

Як наголошено у офіційних матеріалах МОН України, «станом на 1 січня 2020 року в інклюзивних класах навчається 19345 учнів із особливими освітніми потребами. Ця кількість у 7 разів перевищує дані п'ятирічної давнини. На початок 2020 року в Україні створено 13782 інклюзивні класи. Так, у 2019/2020 навчальному році 35% від загальної кількості закладів загальної середньої освіти організували інклюзивне навчання» [66].

Тобто, в Україні існує велика кількість учнів початкових класів, які навчаються поряд із дітьми, що мають особливі освітні потреби. Від якісного виховного процесу, що має запроваджуватися вчителем початкових класів, асистентом вчителя інклюзивних класів загальноосвітніх навчальних закладів, залежить ставлення молодших школярів до дітей із особливими освітніми потребами.

Наголосимо також і на тому, що Законі України «Про загальну середню освіту» (стаття 2) вказано: необхідність «створення належних умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами з урахуванням їхніх індивідуальних потреб в умовах інклюзивного навчання» [23], що безумовно актуалізує розглядувану нами тему.

Враховуючи, що дефектологія (Г. Коберник, В. Синьов [27]) є складною наукою, що поєднує різноманітні знання – педагогіка, психологія, медицина, підкреслимо і складність процесу формування у молодших

школярів толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами, що полягає в з'ясуванні стану даної проблеми у початковій школі, в яких є інклюзивні класи, з'ясуванні рівня вияву толерантності із урахуванням різноманітних аспектів міжособистісної взаємодії учнів із однолітками, які мають особливі освітні потреби. Через те, що іноді спілкування між учнями може перебувати поза увагою вчителя, асистента вчителя інклюзивних класів загальноосвітніх навчальних закладів, надзвичайною потребою постає педагогічна, психологічна, соціальна, консультативна робота, спрямована на набуття учнями початкової школи необхідних компетенцій, у тому числі навичок дружнього спілкування та толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами.

Теоретичний аналіз досліджень і недостатня увага до проблеми виховання толерантного ставлення молодших школярів до дітей з особливими освітніми потребами дозволили нам виявити такі суперечності:

- 1) між необхідністю виховання толерантних відносин і недоліком науково-методичної літератури для її формування;
- 2) між позитивним ефектом інклюзивної освіти та відсутністю наукових основ для виховання толерантних відносин;
- 3) між увагою до реалізації позиції «освіта для всіх» і частим відсутністю позитивного ставлення до цього явища у учнів і батьків.

Актуальність проблеми, необхідність її теоретичної і практичної розробки зумовили обрати таку тему дослідження: «Формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти».

Об'єкт дослідження – толерантне ставлення до дітей із особливими освітніми потребами як соціокультурне явище.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами та їх реалізація в умовах інклюзивної освіти.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності програми формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти.

Для досягнення мети нами було сформульовано завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність поняття «толерантне ставлення» у психолого-педагогічній літературі.
2. Виявити основні механізми формування толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми проблемами в учнів початкової школи.
3. Розробити діагностичні матеріали для виявлення рівнів толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми проблемами.
4. Розробити програму формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти та експериментально перевірити її ефективність.

Відповідно до представленої мети та завдань дослідження нами було застосовано методи: теоретичні методи (аналіз наукової літератури, синтез отриманих даних, порівняння результатів досліджень, узагальнення існуючої інформації щодо формування толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми потребами); емпіричні (анкетування, тестування, бесіди, педагогічний експеримент).

Наукова новизна та практичне значення дослідження: обґрунтування теоретичних основ формування толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми потребами; уточнення змісту поняття «толерантне ставлення»; розробка програми формування толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми потребами та експериментальна перевірка її ефективності; упровадження в роботу початкової школи діагностичних матеріалів. Результати дослідження будуть корисними для вчителів початкової школи,

учителів-дефектологів, психологів, асистентів вчителя інклюзивних класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати дослідження апробовано у публікаціях: Шевченко Ю. Філософсько-педагогічний аналіз формування і розвитку культурних цінностей в інформаційному суспільстві. *Digital Economy and Digital Society: collective monograph*. Katowice: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019. Р. 204–214, Shevchenko Yuliia, Dubiaha Svitlana, Melash Valentyna, Fefilova Tetyana, Saenko Yuliia. The role of teachers in the organization of inclusive education of primary school pupils. *International Journal of Higher Education*. 2020. 9 (7). с. 207–216. Scopus, презентовано на Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна освіта і наука: проблеми, перспективи, інновації» (27–29 січня 2021 року, м. Київ); у роботі круглого столу «Інноваційний характер інституційно-аудитних практик в дошкільній освіті» (28 січня 2021 року, м. Київ). Основні положення й результати роботи обговорювались на засіданні кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків. Список використаних джерел складає 81 найменування. Загальний обсяг дослідження – 84 сторінки, з них – основного тексту – 72. Робота містить 15 таблиць та 2 рисунки.

ВИСНОВКИ

1. У магістерській роботі було проаналізовано філософську, психологічну, педагогічну літературу. З'ясовано, що зміни у освітньому процесі початкових школи вимагає відповідного навчально-методичного забезпечення, що сприяло б підвищенню рівня якості освіти, а у подальшому – якості життя. В умовах сучасності актуалізовано потребу щодо виявлення специфіки формування толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами та визнання вчителя початкових класів як носія норм толерантної поведінки у суспільстві.

Толерантне ставлення є одним з чинників, що розвиває ключові компетентності для життя людини у ХХІ столітті. У початковій школі, коли дитина приймає на себе інші ролі, вкрай важливим є розвиток її здатності турбуватися та піклуватись про власні права та права Іншої людини, як у вузькому контексті – про дитину, яка знаходиться поруч, – так і широкому, що стверджує толерантне ставлення як невід'ємну характеристику вихованої людини. Толерантне ставлення є якісною характеристикою під час спілкування із людиною, яка відрізняється від інших та означає не лише комунікацію, а й дієву допомогу, що дозволяє у майбутньому взаємодіяти, доходити до ефективного вирішення конфліктів тощо.

Аналіз наукових праць надав змогу констатувати, що інтегративна наука – дефектологія, поєднує знання з педагогіки, медицини, психології. Професійна діяльність учителів – корекційних педагогів – перебуває за межами звичайного шкільного вчителя, адже така робота поєднується з різноманітними видами діяльності, серед яких – реабілітаційна, соціально-педагогічна, консультивативно-діагностична, виховна. Розв'язання виховних завдань, які щодня зведені перед учителем, залежать від його культури толерантної поведінки. Отже, толерантна поведінка важлива для підвищення

якості життя, формує цінності миролюбності і поваги як у окремої дитини, так і у класному колективі взагалі.

2. Аналіз наукових джерел з теми дослідження дозволив нам з'ясувати доцільність вибору спеціальних механізмів. До таких механізмів належать:

1) взаємодія суб'єктів інклузивної освіти як механізм реалізації процесу формування толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами в учнів початкової школи;

2) комунікативні механізми для ситуативного впливу на формування миролюбності в учнів початкової школи, розвитку конструктивних відносин і способів поведінки, які стверджують позицію «освіта для всіх»;

3) механізми адаптації, індивідуалізації всіх суб'єктів інклузивної освіти у початковій школі;

4) механізм зворотного зв'язку у процесі розвитку інклузивної освіти тощо.

3. Діагностування рівнів сформованості толерантного ставлення до дітей із особливими освітніми потребами відбувалося за спеціально розробленими критеріями: ціннісно-когнітивним, емоційний, поведінковий.

Ціннісно-когнітивний критерій відображає, як на нашу думку, сукупність сформованих позицій і цінностей, уявлення молодших школярів про себе, про потреби інших людей, у тому числі і потреби дітей, які навчаються з ними в інклузивному класі. Показниками за даним критерієм є обсяг уявлень про толерантне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, сформованість позиції «освіта для всіх», усвідомлення цінності кожної людини, розуміння значення цінностей миролюбності, поваги. Тобто, у дитини має бути певна інформація і сформовані цінності.

Емоційний критерій у нашему дослідженні відображається через такі показники, як позитивне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, позитивне ставлення до власного розвитку, прагнення до товаришування з дитиною, що має особливі освітні потреби.

Поведінковий критерій, як критерій специфічний для педагогічної роботи, відображається через вчинки і поведінку молодшого школяра безпосередньо під час навчання в інклюзивному класі. Показниками сформованості нами було визначено вміння надати допомогу дитині з особливими потребами, вміння знайти компромісне рішення під час виникнення конфліктів, толерантна поведінка.

Розроблені критерії, показники надали змогу схарактеризувати три рівні сформованості толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей із особливими освітніми потребами – високий, середній і низький.

Так, для високого рівня толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей з особливими освітніми потребами наявний обсяг (відповідно для вікового періоду дитини) уявлень про толерантне ставлення до дітей із особливими освітніми потребами. В учнів початкової школи чітко спостерігається сформованість позиції «освіта для всіх», такі діти усвідомлюють цінність кожної людини. Учні з високим рівнем розуміють значення цінностей миролюбності, поваги. У таких дітей наявне позитивне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, розвинене позитивне ставлення до власного розвитку. Діти з високим рівнем сформованості толерантного ставлення прагнуть до товарищування з дитиною, що має особливі освітні потреби. Такі учні вміють надати допомогу дитині з особливими потребами, коли та цього потребує, вміють знайти компромісне рішення під час виникнення конфліктів між ровесниками. У таких учнів спостерігається виважена толерантна поведінка – доброзичливість, ввічливість, готовність до взаємодії, оптимізм.

Для середнього рівня толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей з особливими освітніми потребами наявне фрагментарний обсяг уявлень про толерантне ставлення до дітей із особливими освітніми потребами. Учні з середнім рівнем розуміють позицію «освіта для всіх», але при цьому не завжди усвідомлюють цінність кожної людини, що може проявлятися у недостатньо уважному прислуханні до потреб іншої людини.

В цілому діти, які знаходяться на середньому рівні, розуміють, але не досить повно, значення цінностей миролюбності і поваги. Такі учні, у залежності від їх настрою, можуть як позитивно, так і з певною байдужістю (тобто, час від часу) виявляти власне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. В цілому діти з середнім рівнем намагаються виявляти позитивне ставлення до власного розвитку, при цьому сильного прагнення до товарищування з дитиною, що має особливі освітні потреби, не спостерігається. Діти з середнім рівнем толерантного ставлення до учнів із особливими освітніми потребами в цілому можуть надати допомогу, але не завжди можуть знайти компромісне рішення у конфліктних ситуаціях. Прояви толерантної поведінки відбуваються, але не завжди.

Для низького рівня толерантного ставлення учнів початкової школи до дітей з особливими освітніми потребами наявне відсутність сформованості уявлень про толерантне ставлення взагалі, не сформована позиція «освіта для всіх», а цінність кожної людини не усвідомлюється. В цілому такі діти розуміють значення цінностей миролюбності, поваги, але лише тоді, коли такі цінності проявляються у відношенні до них. У дітей із низьким рівнем не сформоване позитивне ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Стосовно покращання власного розвитку діти з низьким рівнем досить рідко звертають увагу. Прагнення до товарищування з дитиною, що має особливі освітні потреби, не спостерігається, як і вміння надати допомогу дитині з особливими потребами. Такі діти виявляють конфліктність, агресію і не можуть знайти компромісне рішення. Прояви толерантної поведінки майже відсутні, адже вони можуть насміхатися, виражати зневагу та ображати, у той час коли до себе потребують емпатії з боку інших людей.

В експериментальній роботі було здійснено розподіл на дві групи: експериментальна (52 участника) та контрольну (58 учасників). На констатувальному етапі дослідження було встановлено, що рівня були майже однакові.

4. Наступним завданням було розробка програми формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти та експериментальна перевірка її ефективності.

Метою програми є формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами.

Завданнями розробленої програми виступають такі:

1) організація проведення співбесід, тестування, аналітичної роботи із використанням діагностичних матеріалів щодо рівнів формування в учнів початкової школи толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами;

2) запровадження системи завдань з формування толерантного ставлення в умовах інклюзивної освіти;

3) узгодження отриманих матеріалів щодо стану сформованості толерантних відносин в інклюзивних класах, розробка методичних рекомендацій.

Після впровадження програми з учасниками контрольної та експериментальної груп було проведено повторне діагностикування, що дало можливість порівняти отримані дані. Порівняння даних підтвердило ефективність впровадження розробленої програми в процес інклюзивної освіти.

Проведене дослідження має багато перспектив, але окреслені завдання виконані, мету досягнуто.